

OCHRONA ZABYTKÓW W CZASIE KONFLIKTU ZBROJNEGO MONUMENTS PROTECTION IN TIMES OF WAR CONFLICT

Dramatyczna sytuacja polityczna w ówczesnym na świecie, a zwłaszcza wydarzenia wojenne, które miały miejsce w ostatnim czasie, w Iraku, Afganistanie, Syrii, czy trwająca od 2014 r. wojna na Ukrainie, skłaniają do refleksji nad ochroną zabytków, a szerzej dóbr kultury w miejscach, gdzie są one zagrożone prowadzonymi działaniami wojennymi.

Początki ochrony zabytków sięgają czasów średniowiecza. Powstał wówczas zespół konwencji ogłoszonych przez Kościół katolicki znanych jako pokój i rozejm Boży (*Pax et Treuga Dei*). Dotyczył on ochronny określonych kategoriami: osób słabszych lub bezbronnych (kobiety, dzieci, starców, duchownych, chłopów, kupców i podróżnych, itd) oraz obiektów (kościół, klasztory, młyny, promy, domy, siedziby sądów itp) [12]. Ogłosił go papież Urban II na synodzie w Clermont w 1095 r. dla obszaru całego świata katolickiego [7, 10, 13].

Prawo międzynarodowe ochroną zabytków w czasie konfliktów zbrojnych rozważa na trzech płaszczyznach: prawa do wojny jako elementu suwerenności państw (*ius ad bellum*), warunków i metod prowadzenia działań wojennych (*ius in bello*) oraz możliwości zapobiegania wojnom (*ius contra bellum*). Po raz pierwszy unormowane zostały w II konwencji haskiej z 1899 r., która wprowadziła do prawa traktatowego zapisy obowiązujące w prawie zwyczajowym [1, 2, 4]. Zostały one rozwinięte w IV (konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej) [1, 6, 9] i IX (konwencja dotycząca bombardowania przez siły morskie) konwencji z 1907 r. [3, 6]. Po I wojnie światowej problemy związane z ochroną dóbr kultury powróciły w wraz z uchwaleniem haskich reguł wojny powietrznej w 1923 r. Ich projekt nakazywał użycie lotnictwa tylko do niszczenia celów wojskowych i wprowadzał zasadę ochrony ludności cywilnej, miast i zgromadzonych w nich zabytków kultury. Szczegółowe przepisy znalazły się w art. 26:

1) Każde państwo w przypadku konieczności upoważnione będzie do utworzenia wokół chronionych pomników stref ochronnych, które w czasie wojny będą wolne od bombardowań,

2) Ustanowienie takich stref powinno być ogłoszone wszystkim państwom kanałami dyplomatycznymi. Informacja o takich strefach i obiektach nie może być wycofana w czasie wojny,

3) Strefa ochronna może obejmować nie tylko przestrzeń zajęta przez pomnik lub zespół pomników, ale także teren przylegający do nich, o szerokości do 500 m, licząc od obwodu zasadniczej strefy ochronnej, na terenie której znajduje się pomnik lub zespół pomników,

4) Strefy te powinny być w czasie dnia i nocy odpowiednio wskazane przez znaki rozpoznawcze dobrze widoczne z samolotu.

5) Jako znaki rozpoznawcze na pomnikach miały być instalowane znaki przewidziane w art. 25 projektu (takie jak IX konwencji haskiej) [8, 10].

Reguły te nie stały się obowiązującym prawem międzynarodowym, choć były implementowane do procedur wojskowych w poszczególnych państwach.

Wydarzenia z II wojny światowej pokazały dwa aspekty działania wobec dóbr kultury. Po pierwsze, planowana grabież dzieł sztuki z terenów okupowanych i po drugie planowane zniszczenia dóbr podczas działań wojennych. W 1954 r. społeczność międzynarodowa wydała w Hadze nową konwencję o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z regulaminem wykonawczym do tej konwencji oraz protokołem o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego [2, 5]. Stała się podstawowym narzędziem prawnym mającym zapewnić ochronę dóbr kultury w czasie wojny. Konwencja ta wprowadziła do języka prawnego pojęcie *dobra kulturalne* (art.1). Obejmuje opiekę nad dobrami kultury oraz ich poszanowanie (art. 2), które ma polegać na zapewnieniu właściwej ochrony w czasie pokoju i przygotowaniu ochrony dóbr kultury na wypadek konfliktu zbrojnego (art. 3). Państwa zobowiązały się zakazać wszelkich aktów kradzieży, rabunku lub bezprawnego przywłaszczenia dóbr kulturalnych, jakkolwiek przybrałyby one formę, jak również wszelkich aktów wandalizmu wymierzonych przeciw nim, zapobiegać takim aktom, a w razie potrzeby powodować ich zaprzestanie. Ten zakaz obejmuje także powstrzymanie się państw od stosowania rekwizycji wobec dóbr kulturalnych ruchomych położonych na terytorium okupowanym (art. 4 ust. 3), stosowania wszelkich środków odwetu wymierzonych przeciw dobrom kulturalnym (art. 4 ust. 4) [2, 5].

Konwencja wyróżnia dwa rodzaje obowiązków, które ciążyą na państwie okupującym. Są to działania w znaczeniu negatywnym - polegające na konieczności zaniechania działań naruszających dobra kultury na terenie okupowanym. Natomiast w znaczeniu pozytywnym jest to nakaz ochrony dóbr kultury (art. 5) [2, 5].

Konwencja przewidziała także szczególne oznaczenia dla dóbr kultury (art. 6). Jest nim zgodnie z art. 16 tarcza herbowa złożona z błękitnego kwadratu, którego jeden z kątów tworzy ostrze tarczy, oraz umieszczonego nad nim błękitnego trójkąta, rozgraniczonych po każdej stronie białym trójkątem. Ochrona specjalna została przyznana obiektom wpisanym do Międzynarodowego Rejestru Dóbr Kulturalnych objętych Ochroną Specjalną (art. 8, ust. 6). W celu ochrony dóbr kultury mogą być wykorzystane środki ochrony specjalnej określone w art. 8 Konwencji. Są nimi

schrony przeznaczone do przechowywania dóbr kulturalnych ruchomych oraz ośrodków zabytkowych i innych dóbr kulturalnych nieruchomych o bardzo wysokim znaczeniu [2, 5].

Bardziej szczegółowe zasady ochrony dóbr kultury na terytorium okupowanym przyjęte zostały w 1999 r. w protokole II do Konwencji Haskiej z 1954 r.[11]. Obowiązkiem państwa okupującego jest przede wszystkim chronić dobra kultury przed zniszczeniem i zapobiegać dewastacji. Protokół nakazuje w art. 9 ust. 1, aby mocarstwo okupacyjne zabroniło i zapobiegało następującym zjawiskom:

a. wszelkiemu nielegalnemu wywozowi, przemieszczaniu i przenoszeniu własności dóbr kulturalnych,

b. wszelkim nie uzasadnionym wykopaliskom archeologicznym, z wyjątkiem takich, które są niezbędne dla zabezpieczenia, udokumentowania lub zachowania dóbr kulturalnych,

c. wszelkim zmianom w dobrach kultury lub zmianom w korzystaniu z takich dóbr, które mają na celu zatajenie lub zniszczenie dowodów o charakterze kulturowym, historycznym lub naukowym.

Natomiast w ust 2 tegoż artykułu wskazuje, aby wszelkie prace archeologiczne i wykopaliskowe, a także zmiany w dobrach kulturalnych lub w korzystaniu z na terytorium okupowanym powinny, o ile tylko nie uniemożliwiają tego okoliczności, być prowadzone w ścisłej współpracy z kompetentnymi władzami krajowymi okupowanego terytorium [11].

Ponadto Protokół ten wprowadza do uregulowań haskich jeszcze jeden rodzaj ochrony, tj. ochronę wzmocnioną. W świetle art. 10 ochrona wzmocniona może zostać przyznana dobru kulturalnemu, które spełnia łącznie trzy warunki:

a. jest dziedzictwem kulturalnym o największym znaczeniu dla ludzkości,

b. jest chronione na mocy krajowych środków prawnych i administracyjnych uznających jego wyjątkową wartość kulturalną i historyczną,

c. nie jest wykorzystywane do wsparcia wysiłku wojskowego i państwo, które sprawuje władzę nad tym dobrem kultury złożyło deklarację, że nie zostanie ono w ten sposób wykorzystane [11].

BIBLIOGRAFIA:

1. Best G., Peace conferences and the century of total war: the 1899 Hague Conference and what came after, "International Affairs" 75.3 (1999).

2. Boylan P. J., Implementing the 1954 Hague Convention and its Protocols: legal and practical implications, <http://culturalpolicy.uchicago.edu/papers/2006-protecting-heritage/Boylan.paper.pdf> (10.04.2022).

3. Bombardment by Naval Forces in Time of War (Hague IX); October 18, 1907, https://avalon.law.yale.edu/20th_century/hague09.asp (10.04.2022)

4. Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 29 July 1899. <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=CD0F6C83F96FB459C12563CD002D66A1&action=openDocument> (10.04.2022).
5. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. The Hague, 14 May 1954. <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=2A07EB0EAA5CECAC C12563CD002D6BC8&action=openDocument> (10.04.2022)
6. Hudson M. O., Present Status of the Hague Conventions of 1899 and 1907, "American Journal of International Law", 25(1), 2017.
7. Kowalski W., *Międzynarodowo-prawne aspekty ochrony wspólnego dziedzictwa kulturowego. Od sporów do współpracy*, w: *Ochrona wspólnego dziedzictwa kulturowego*, red. J. Kowalczyk, Warszawa 1993.
8. *Prawo międzynarodowe. Źródła i materiały*, red. A. Górbiela, t. II, Katowice 1970, s. 137-143.
9. Prohibiting Launching of Projectiles and Explosives from Balloons (Hague, IV); July 29, 1899 https://avalon.law.yale.edu/19th_century/hague994.asp (10.04.2022)
10. Różański M., Ochrona dóbr kultury w czasie konfliktów zbrojnych i sytuacjach kryzysowych, w: *Nowe zagrożenia bezpieczeństwa. Wyzwania XXI wieku*, red. K. Hennig, Kraków 2015.
11. Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict 1999, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=15207&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (10.04.2022).
12. Sójka-Zielińska K., *Historia prawa*, Warszawa 2000.
13. Strack, G., The Sermon of Urban II in Clermont and the Tradition of Papal Oratory, «Medieval Sermon Studies», vol. 56, 2012.